UDK: 37.017:34-053.6

O‘QUVCHILARDA HUQUQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH VA HUQUQBUZARLIKLARNING OLDINI OLISH MASALALARI

Xasanov A.X.,
Jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, tarix fanlari nomzodi, dotsent

Yusupxanova F.A.,
O‘zDSA Parasport va umumkasbiy fanlar kafedrasi v.b. dotsenti

Yosh avlodda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirish zamonaviy ta’lim-tarbiya tizimining muhim vazifalaridan biridir. Huquqiy bilimlarga ega bo‘lgan, o‘z huquq va burchlarini anglaydigan hamda qonun talablariga hurmat bilan munosabatda bo‘ladigan shaxs jamiyatning ijtimoiy hayotida faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Bugungi kunda o‘quvchilarning huquqiy bilimlarini oshirish bilan bir qatorda, ularda huquqiy madaniyatni shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy ishlarning mazmuni va samaradorligini takomillashtirish dolzarb masalalardan biridir. Globallashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va yoshlarning turli axborot manbalaridan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi huquqiy tarbiya shakllarini ham zamonaviylashtirishni taqozo etmoqda.

Shu jihatdan o‘quvchilarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishda an’anaviy targ‘ibot usullari bilan bir qatorda interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar tahlili, munozara, rolli o‘yinlar, huquqiy vaziyatlarni modellashtirish va raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Har bir fuqaro shaxsiga nisbatan huquqiy madaniyat huquqni bilish va tushunish, uning talablariga ongli ravishda rioya qilish hamda o‘z huquq va burchlariga mas’uliyat bilan yondashishni anglatadi. Huquqiy madaniyat shaxs kamolotining muayyan sifat darajasini ifodalaydi.

Huquqiy madaniyat tarkibida bir necha o‘zaro bog‘liq jihatlarni ajratish mumkin. Birinchidan, huquqiy bilim va tafakkur, ya’ni huquqiy normalarni bilish, ularning mazmunini tushunish va ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini anglash. Ikkinchidan, huquqiy qadriyatlarga nisbatan ijobiy munosabat, qonunlarga hurmat va huquqiy me’yorlarning ahamiyatiga ishonch. Uchinchidan, mazkur bilim va qarashlarning amaliy xulq-atvorda namoyon bo‘lishidir.

Shu ma’noda huquqiy madaniyat faqat huquqiy ma’lumotlarni o‘zlashtirish bilan chegaralanmaydi. U shaxsning huquqiy bilimlarini kundalik xatti-harakatlari bilan bog‘lay olish qobiliyatini ham nazarda tutadi.

O‘quvchilarning huquqiy ongini rivojlantirishda ta’lim va tarbiya jarayonlarining uzviyligini ta’minlash muhimdir. O‘quvchilarga mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, qonun hujjatlari va davlat dasturlarining mazmun-mohiyatini ularning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda tushuntirish, qonunlarga hurmat munosabatini shakllantirish huquqiy tarbiyaning asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi mumkin.

Bunda o‘quvchilarga huquq va burch, adolat, halollik, mas’uliyat, inson qadr-qimmati va o‘zaro hurmat kabi tushunchalarni izchil singdirish zarur. Konstitutsiyaviy bilimlarni bolalikdan boshlab yosh xususiyatlariga mos shaklda o‘rgatish ham huquqiy madaniyatning shakllanishiga xizmat qiladi.

Umumta’lim maktablarida huquqiy-ma’rifiy tadbirlarni xalqimiz tarixi, milliy qadriyatlar, ma’naviy meros va fuqarolik tarbiyasi bilan uyg‘un holda tashkil etish mumkin. Bunday yondashuv o‘quvchilarda jamiyatga daxldorlik, fuqarolik mas’uliyati va vatanparvarlik tuyg‘ularini rivojlantirishga yordam beradi.

Huquqiy tarbiya samaradorligini oshirishda o‘quvchilarni passiv tinglovchi emas, balki muhokama va tahlil jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish muhim. Masalan, dars va tarbiyaviy mashg‘ulotlarda quyidagi savollardan foydalanish mumkin:

Bezorilikning kelib chiqishiga qanday omillar sabab bo‘lishi mumkin?

Insonni huquqbuzarlikka undashi mumkin bo‘lgan ijtimoiy va psixologik omillar nimalardan iborat?

Axborot va media mahsulotlari o‘smirlarning xulq-atvoriga qanday ta’sir ko‘rsatishi mumkin?

Voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan huquqbuzarliklar uchun qonunchilikda qanday choralar belgilangan?

Huquqbuzarliklarning oldini olishda oila, maktab va mahallaning vazifalari nimalardan iborat?

Bunday savollar asosida tashkil etilgan munozara o‘quvchilarning huquqiy vaziyatlarni mustaqil tahlil qilish, o‘z fikrini asoslash va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

O‘quvchilar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish kompleks va tizimli yondashuvni talab qiladi. Bunda faqat ta’lim muassasasining faoliyati bilan cheklanib qolmasdan, oila va mahalla bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish muhim.

Oila, mahalla va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlikning uzviyligi bolaning ijtimoiylashuvi va xulq-atvorini qo‘llab-quvvatlashda muhim omillardan biridir. Mazkur subyektlar o‘rtasidagi axborot almashinuvi va hamkorlikning sustligi tarbiyaviy ta’sirning izchilligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Masalan, o‘quvchining maktabga qatnashi, bo‘sh vaqtini qanday o‘tkazishi, tengdoshlari bilan munosabati va psixologik holatidagi o‘zgarishlar haqida oila va maktab o‘rtasida muntazam muloqot bo‘lishi profilaktik ishlarning samaradorligini oshiradi. Bunda asosiy e’tibor jazolashga emas, balki huquqbuzarlikning sabab va xavf

omillarini erta aniqlash hamda o‘quvchiga tegishli pedagogik va psixologik yordam ko‘rsatishga qaratilishi lozim.

O‘quvchilarning huquqiy ongi yetarli darajada shakllanmaganligi, oilaviy va ijtimoiy muhitdagi muammolar, tengdoshlar ta’siri, bo‘sh vaqtning mazmunli tashkil etilmasligi kabi omillar ayrim hollarda xulq-atvorda salbiy o‘zgarishlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois profilaktik ishlarni amalga oshirishda har bir o‘quvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Huquqbuzarliklarning oldini olishda o‘quvchilarning darsdan tashqari vaqtini mazmunli tashkil etish ham muhim ahamiyatga ega. Sport mashg‘ulotlari, ijodiy to‘garaklar, kitobxonlik, intellektual o‘yinlar, volontyorlik va boshqa ijtimoiy faoliyat turlari o‘quvchilarning ijobiy qiziqishlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Shuningdek, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, o‘quvchilarning jismoniy va ruhiy salomatligiga mas’uliyatli munosabatini rivojlantirish ham profilaktik ishlarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

O‘quvchilarning darsdan tashqari vaqtini mazmunli tashkil etishda ota-onalar, sinf rahbarlari, fan o‘qituvchilari, qo‘shimcha ta’lim o‘qituvchilari, to‘garak rahbarlari, maktab psixologi va tibbiyot xodimlarining hamkorligi muhimdir.

Mazkur ta’lim subyektlari o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tarbiyaviy va profilaktik tadbirlarni o‘zaro muvofiqlashtirishi zarur. Bunda sinf rahbari ota-ona, o‘quvchi va pedagoglar o‘rtasidagi samarali muloqotni tashkil etuvchi muhim subyekt sifatida faoliyat yuritishi mumkin.

Maktab psixologi esa o‘quvchilarning psixologik holatini kuzatish, ijtimoiy moslashuvida qiyinchiliklarga duch kelayotgan bolalarni aniqlash, ota-onalar va pedagoglarga maslahat berish hamda zarur hollarda tegishli mutaxassislar bilan hamkorlik qilish orqali profilaktik ishlarni qo‘llab-quvvatlaydi.

O‘quvchilarda huquqiy madaniyatni shakllantirish va huquqbuzarliklarning oldini olish uzluksiz, tizimli va hamkorlikka asoslangan pedagogik jarayonni talab etadi. Huquqiy madaniyatni rivojlantirish faqat huquqiy bilimlarni berish bilan cheklanmasdan, o‘quvchilarda qonunlarga hurmat, o‘z huquq va burchlarini anglash, mas’uliyatli xulq-atvor va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishni ham qamrab olishi lozim.

Huquqiy tarbiyada zamonaviy interfaol metodlardan foydalanish, huquqiy vaziyatlarni muhokama qilish, munozaralar tashkil etish va o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash ta’lim jarayonining amaliy yo‘nalishini kuchaytiradi. Shu bilan birga, huquqbuzarliklarning oldini olishda oila, mahalla va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish va individual yondashuvga asoslangan profilaktik ishlarni rivojlantirish muhimdir.

Demak, o‘quvchilarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish va huquqbuzarliklarning oldini olish masalalarini ta’lim, tarbiya, psixologik qo‘llab-

quvvatlash va ijtimoiy hamkorlikning o‘zaro uyg‘unligi asosida tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston xalqiga yangi yil tabrigi**.** – 2025-yil 31-dekabr.
2. Mirziyoyev Sh.M. Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnoma**.** – 2025-yil 26-dekabr.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi**.** – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 486 b.
4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri**.** – Toshkent: O‘qituvchi, 1993. – 182 b.
5. Mavrulov A. Vatanni sevish mas’uliyati**.** – Toshkent: Sano-standart, 2015. – 67 b.
6. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar**.** – Toshkent: Iste’dod, 2008. – 58 b.